

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

**Haiduci, tâlhari, bandiți - O istorie socială a brigandajului
în Moldova și Țara Românească la începuturile modernității
(sec. XVIII-XIX)**

- teză de doctorat -

Conducător de doctorat:

Prof. Univ. Dr. Toader Nicoară

Student-doctorand:

Bogdan-Vlad Vătavu

Cuprins

I. Introducere.....	3
I. 1. Ce spun istoricii noștri despre haiduci și tâlhari?.....	6
I. 2. Ce spune istoriografia occidentală despre bandiți?.....	11
I. 3. De la banditism social la sociologia banditismului.....	16
II. Moldova și Țara Românească la începuturile modernității.....	27
II. 1. Prima modernitate românească.....	28
II. 2. O schemă de stratificare socială.....	51
III. „Fra Diavoli din tot clasul de societate” – profilul social al banditului la începuturile modernității românești.....	69
III. 1. Țăranii.....	74
III. 2. Slugile.....	102
III. 2. 1. Vătafi, isprăvniceii, vorniceii.....	104
III. 2. 2. Clerul mărunț.....	107
III. 2. 3. Slujbași civili ai ocârmuirii.....	109
III. 2. 4. Slugi în uniformă: seimeni, armășei, cătane, arnăuți, panduri.....	121
III. 2. 5. Soldați în campanie.....	138
III. 3. Întreprinzătorii.....	152
III. 4. Năimiți.....	173
III. 5. Robii.....	193
III. 6. Meșteșugarii.....	209
III. 7. Banda lui Bujor și clasa conducătoare.....	219
IV. „Hoție și rebelie” - banditism și revoluție în țările române.....	241
V. „Asemenea hoți înfrățiți cu poporul” – haiducul între oameni.....	266
V. 1. Ceata, gazdele, protectorii și satele complicitare - banditul în societate.....	268
V. 2. Tâlhăria cu cântec – banditul erou de baladă.....	299
V. 3. Banditul în alte forme ale culturii populare.....	324
VI. Concluzii.....	344
VII. Bibliografie.....	358

Cuvinte cheie: *istorie socială, brigandaj, haiducie, infracționalitate, modernitatea timpurie*

Rezumat

Această lucrare este un efort de a înțelege infrafracționalitatea din Moldova și Țara Românească din vremurile primei modernități. Atenția este centrată în principal asupra a ceea ce istoricii și sociologii numesc uneori ‘haiducie’, alte ori ‘tâlhărie’, fenomene care pot fi subsumate însă brigandajului, în general. Există două mari curente teoretice cu privire la brigandaj în comunitatea academică, fiecare cu susținătorii și detractorii lor. În introducerea lucrării de față am schițat principalele teze ale celor două tabere teoretice, dar și unde se situează cercetarea mea în relație cu fiecare dintre cele două.

O foarte influentă perspectivă asupra banditismului este cea creată și susținută de istoricul britanic Eric Hobsbawm. În lucrările sale timpurii, acesta a avansat conceptul de ‘banditism social’, o formă pre-politică de protest, în care s-au angajat anumiți membri ai păturilor țărănești împotriva claselor conducătoare, pe care le-au jefuit și pedepsit pentru nedreptățile comise, oferind prăzile celor săraci, înfăptuind, într-o oarecare măsură, dreptatea socială. Împotriva acestei conceptualizări, o grupare istoriografică contestatoare – poreclită ‘revizionistă’ de apărătorii teoriei ‘banditului social’ –, fiind nemulțumită de lipsa de dovezi concludente care să fundamenteze empiric afirmațiile lui Eric Hobsbawm, a venit cu propriile noțiuni cu privire la banditism. Mai puțin înclinate către teoretizare, aceste studii revizioniste au arătat către foarte realele lipsuri ale teoriei ‘banditului social’, favorizând în schimb o abordare mai empirică a problemei. Din ‘rebeli primitivi’, bandiții din aceste studii au fost retrogradați la stadiul de tâlhari de rând, care nu fac nicio discriminare în alegerea victimelor lor, păstrând pentru ei toate bunurile furate, neînăptuind niciun fel de dreptate socială. Dimpotrivă, ei sunt înfățișați în mod corect ca aliați ai claselor conducătoare, intrând în solda lor și avansându-le interesele, chiar și dacă aceste interese contraveneau celor ale țărănimii. Faptul că acești indivizi sunt cântați și celebrați în cultura populară a claselor inferioare este atribuit de aceeași revizionisti legendei și imaginației umane, tâlharul nobil nefiind altceva decât un construct, un tip ideal, imaginat de o țărănime exploatată, dar plină de speranță.

În lucrarea de față nu am asumat o poziție în favoarea uneia sau alteia dintre aceste abordări teoretice cu privire la brigandaj, încercând în schimb să adopt o schemă explicativă care să acomodeze atât punctele tari, cât și răspunsurile la criticile direcționate către același teorii. din punct de vedere sociologic, nu am operat cu dihotomia

haiduci/tâlhar, din moment ce ambele noțiuni prezintă încărcătură morală de la bun început și am optat în schimb pentru o înțelegere criminologică a banditismului. Văzut ca infracțiune, în definițiile sale sociologice, brigandajul nu este o încălcare a legii sau a vreunor principii morale, nici o chestiune de patologie psihologică, ci un fenomen social, cu determinații sociali specifici. Din punct de vedere istoric, nu am considerat banditismul ca fiind un fenomen peren, transistoric, cel puțin nu în substanța lui. Fiind prezent în orice societate bazată măcar într-o măsură pe proprietate privată, tâlhăria pare să se prezinte ca neschimbată în manifestările sale de-a lungul timpului. Cu toate acestea, faptul că este un fenomen social, cu determinanți sociali, înseamnă că va suferi modificări oricând se produc schimbări sociale. Astfel, deși în formă brigandajul nu s-a schimbat cu mult cu trecerea timpului, în tiparele sale și în conținut său, trebuie să acceptăm că a trecut prin transformări semnificative de-a lungul istoriei. Banditismul, în consecință, are și determinanți istorici, alături de cei de natură socială. Teza de față nu se apleacă asupra brigandajului în general, ci asupra fenomenului social care poartă acest nume în Moldova și Țara Românească de la începuturile modernității.

Lămurite fiind aceste chestiuni metodologice și teoretice, în cel de-al doilea capitol am încercat să stabilesc ce anume înseamnă începuturile modernității pentru Moldova și Țara Românească. Împrumutând consistent din abordările teoretice și empirice ale lui Henri H. Stahl, înțelegerea mea cu privire la perioada primei modernități este aceea a unei mixturi de elemente tributare, feudale și capitaliste, specifică celor două țări de la începutul anilor 1600 până la jumătatea secolului al XIX-lea. Această mixtură produce fenomene de amploare precum ‘cea de-a doua iobăgie’, instaurarea proprietății private și a relațiilor de piață, marșandizarea lucrurilor, monetizarea economiei, dar și fenomene de natură mai locală – care sunt totuși parte a unui proces de acumulare primitivă – cum ar fi disoluția devălmășiei și a drepturilor de folosință a pământului, sau ‘separarea rumânului de delnița lui’. Tot parte a acestui capitol este și un model de stratificare socială a locuitorilor celor două țări românești, pe care l-am conceput pe baza conceptualizărilor teoretice ale clasei produse de Gerhard Lenski și Erik Ohlin-Wright. Am încercat aceasta cu scopul de a produce o bază mai adecvată pentru o analiză de clasă a haiduciei în Moldova și Țara Românească. Rezultatul este o schemă de stratificare cu șapte clase, bazată pe ceea ce eu consider a fi niște criterii obiective, și care este potrivită realităților sociale ale țărilor române din vremurile primei modernități. Aceste clase sunt: clasa conducătoare, clasa

slugilor, clasa întreprinzătorilor, meșteșugarii, țărănimea, năimiții și robii țigani.

Tabloul schițat în cel de-al doilea capitol a servit ca bază pentru analiza din cel de-al treilea. Buzuindu-mă materialul edit produs de departamentele criminalicești ale celor două principate românești în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor, dar și pe documentația secundară și studiile cu privire la infraționalitatea din epocă, am încercat să identific încurajările structurale în direcția comiterii de fărădelegi în cazul fiecărei dintre clasele luate în considerare. Principala concluzie a analizei este că clasele conservatoare, încă angajate în relații sociale feudale de producție și dependență (i.e. țărani și meșteșugarii), sunt mai puțin încurajați din punct de vedere structural în a viza o carieră infrațională decât membrii claselor mai acomodată cu piața, cu economia monetară și munca salariată. Cu sosirea modernității, aceste din urmă clase sunt cele care sunt mai înclinate să recurgă la brigandaj, deoarece tot aceste clase sunt și cele care primesc cele mai multe încurajări în direcția acumulării, dar în același timp suferă și din cauza instabilității sociale pe care modernitatea o aduce cu sine. Deși cele mai multe infracțiuni sunt comise totuși de către țărănime în această perioadă, această clasă este subreprezentată în statistica pe care am elaborat-o, în timp ce celelalte clase apar ca suprareprezentate (raportat la ponderea lor socială).

Cel de-al patrulea capitol se apleacă asupra implicațiilor politice ale haiduciei. Fiind de obicei priviți drept niște ‘răzbnători ai săracilor’ – mai ales în tabăra academică a ‘banditului social’ – haiducii sunt așteptați să răspundă chemărilor revoluționare care par să izbucnesc peste tot în lume în primele stadii ale modernității, bineînțeles de partea țărânimii sau a celor exploatați, în general. Lucrul este valabil și pentru prima modernitate românească, din moment ce numeroase figuri haiducești participă într-adevăr la zavera lui Tudor Vladimirescu din 1821. Rolul lor aici este însă unul secundar, după cum încerc să demonstrez în contradicție cu anumite filoane ale istoriografiei românești, care-i plasează pe aceștia în fruntea eforturilor revoluționare. Actele de brigandaj sunt fără îndoială foarte prezente în timpul zaverii lui Vladimirescu, dar în loc să fie celebrate drept redistribuiri ale averilor, ele sunt condamnate de către liderii înșiși ai răscoalei. Tudor Vladimirescu are greutăți majore în a pune capăt jafului generalizat performat de către oamenii săi, încât în cele din urmă instituie pedepse cu moartea foarte stricte și ordonă numeroase execuții sumare, care în cele din urmă îl alienează de susținătorii săi, care decid să-l trădeze.

Haiducia, deși nu o coordonată centrală în eforturile revoluționare din 1821, este totuși unul dintre elementele de fundal ale zaverei cu rezonanțe puternice în prim-plan.

Cel de-al cincilea capitol tratează problema universului social al banditului din Moldova și Țara Românească ale primei modernități. Accentul a căzut, pe de-o parte, asupra relației dintre cetele de tâlhari cu comunitățile, cu asociații lor, gazde și tăinuitori, precum și asupra dinamicilor care stau la baza formării cetelor, pe de altă parte, asupra extrem de bogatei culturi populare din jurul haiducilor care s-a coagulat mai ales sub forma baladei populare, dar și sub diferitelor credințe populare, basme, snoave, legende sau proverbe. Toate acestea arată în direcția existenței unei subculturi haiducești, similară subculturilor delincvente ale prezentului, care fac haiducia posibilă și rezilientă în timp, prin intermediul variilor rețele de susținere care se întind adesea asupra unor sate întregi și a sancțiunilor pozitive pe care le primește furtul și alte acte tâlhărești în cultura populară.

Ultimul capitol al lucrării de față este rezervat concluziilor. Ceea ce reiese din analiza pe care am întreprins-o este că infrafracționalitatea în Moldova și Țara Românească (și haiducia în particular), deși aparent un fenomen transistoric, care a rămas neschimbat cu trecerea timpului, este de fapt un fenomen care a suferit prefaceri semnificative în vremurile tranziției către modernitate. Acestea au de-a face cu prefacerile sociale mai largi care se manifestează în societate în această epocă, în ceea ce privește relațiile de proprietate, modurile de producție, monetizarea economiei, marșandizarea lucrurilor, etc. Toate aceste schimbări produc încurajări structurale înspre brigandaj, în special direcționate către acele categorii sociale care sunt cel mai afectate de aceleași schimbări, anume clasa slugilor, cea a întreprinzătorilor, cea a năimiților, în timp ce clasele mai conservatoare, țărănimea și meșteșugarii, sunt mai puțin înclinate să cadă pradă ‘impulsurilor infrafracționale’ (cel puțin celor care devin din ce în ce mai frecvente în societățile moderne). Criminalitatea este așadar supusă forțelor sociale existente într-un anumit spațiu și timp, acele acte care sunt identificate ca brigandaj având de fapt semnificații diferite în vremuri și locuri diferite. Ceea ce reușește modernitatea să facă este să remodeleze banditismul din ceea ce era, după câte se pare, în timpurile pre-moderne – anume o instituție de gestionare a conflictului inter-personal (vendeta), sau o unealtă pentru schimbare politică în mâinile diferiților pretendenților la tron, sau pur și simplu o strategie de supraviețuire pentru cei sărăciți – într-unul dintre instrumentele tot mai prezentei acumulări de capital tipică tuturor

societăților de la începuturile modernității, inclusiv Moldova și Țara Românească.